

Kata s. Amabilis Jurić – Ela Vukman

MOLITVA I MORALNI ODGOJ DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI U KRŠĆANSKOJ OBITELJI

Doc. dr. sc. Kata s. Amabilis Jurić

Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb

Ela Vukman

Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb

UDK: [243+ 37-0.53.4][241+249+260.2+262.2][.000.282]

Pregledni rad

Primljeno: 25. studenoga 2020.

Obitelj, Crkva i društvo tri su najvažnije društvene instance međusobno povezane i upućene jedna na drugu. Crkva treba obitelj, kao što i obitelj treba Crkvu, a obje imaju svoju posebnu ulogu i poslanje u suvremenom društvu. Stoga se u prvom dijelu ovoga rada posebna pozornost usredotočuje na značaj kršćanske obitelji u Crkvi i suvremenom društvu, obrazlažu počeci i daljnji tijek te specifičnosti vjerskog odgoja djece rane i predškolske dobi, kao i doprinos župne zajednice u promicanju obiteljskih vrijednosti prema nauku Katoličke Crkve. Polazeći od tumačenja ključnog pojma moralnog odgoja u drugom je dijelu teorijski objašnjen njegov značaj u moralnom ponašanju i rasuđivanju te moralnom razvoju djeteta predškolske dobi s popratnim moralnim poteškoćama. U trećem dijelu rada promišlja se o povezanosti kršćanske molitve i moralnog odgoja s pripadajućim utjecajem na cjelokupan vjerski odgoj predškolskog djeteta s posebnim imperativom za kršćansku obitelj.

Ključne riječi: Crkva, obitelj, molitva, župna zajednica, moralni odgoj, moralno ponašanje i rasuđivanje, vjerski odgoj, moralne poteškoće.

* * *

Uvod

Razvojem i razlikovanjem svake obitelji uvjetovan je i razvoj odgoja i odgojnih mjera djece predškolske dobi unutar nje. Stalne promjene u društvu uvelike su utjecale na ljude, uključujući i obitelji, ali i na odgoj koji dolazi od obitelji. Sukladno tome obitelj je izložena prilagođavanju vlastite uloge pojedinim društvenim zahtjevima, pravilima te svemu onome što su te iste promjene donijele. Kao temeljno obilježje kvalitetna obiteljskog odgoja ponajprije se ističe

zadovoljenje osnovnih psiholoških potreba djeteta prema Glasseru kao što su potreba za preživljavanjem, utočištem, slobodom, zabavom, ljubavlju i pripadnošću te skladnim obiteljskim odnosima.¹ Osim navedenih potreba, jedna je od karakteristika suvremenog odgoja djece i prepuštanje djeci prava na izbor, počevši od onoga što će jesti pa sve do toga da sama donesu pojedine odluke. Ipak samo prepuštanje ima i negativne konotacije, kako za roditelje tako i za djecu. Nema sumnje da je predškolskom djetetu potreban autoritet, tj. netko tko će ga voditi u životu, posebice u razdoblju kada nije dovoljno zrelo ni samostalno za donošenje pojedinih odluka. U tom se kontekstu od roditelja očekuje da kreiraju takve odgojne postupke iz kojih će djeca točno znati što smiju, a što ne smiju te da pritom ostanu dosljedni, čime se izbjegavaju djetetova neprestana provjeravanja granica do kojih smiju ići. K tome treba uzeti u obzir i utjecaje medija, kao i populističkih odgojnih metoda i teorija koje u velikoj mjeri određuju stvaranje idealnog okruženja u kojem će se dijete razvijati. S obzirom na to da roditelji sve više vremena provode na radnim mjestima, okupirani su drugim životnim problemima i zadaćama koje se pred njih postavljaju, odgoj njihove djece sve se više prepušta utjecaju medija i mnogih drugih tehnoloških dostignuća koja su djeci dostupna. Sve ih to zbunjuje i čini ih frustriranim u odgojnim nastojanjima, kao i u pronalasku najboljeg rješenja u formiranju prave osobnosti svojeg djeteta. Stoga je od iznimne važnosti da se odgoj djece temelji na interakciji, a ne na tehnološkim mogućnostima suvremenog doba. Preduvjet je odgojnog interakcijskog procesa, među ostalim, suradnja s izvanobiteljskim odgojnim ustanovama.² Osim općeljudske odgojne dimenzije djeteta za njegovo odrastanje i sazrijevanje također je neminovno potreban i vjerski odgoj koji zajedno s moralnim odgojem te odgojem za molitvu čini tri bitne sastavnice cjelovita odgoja djece rane i predškolske dobi.

1. Kršćanska obitelj u Crkvi i suvremenom društvu

Tijekom prošlog stoljeća dogodile su se brojne promjene na mnogim razinama društvenog života. One se prvenstveno odnose na uloge pojedinca u društvu i obitelji, podjelu rada, emancipaciju žena te društvene vrijednosti. Nedvojbeno je da su nastupajuće promjene rezultat tehnološkog napretka i sve veće

1 Usp. Anka JURČEVIĆ-LOZANČIĆ – Renata GLAVAK, Zadovoljavanje potreba predškolskog djeteta u institucionalnom kontekstu, *Napredak*, 147 (2006.) 4, 441-454.

2 Od suvremenog dječjeg vrtića roditelji očekuju da bude jedno od prvih mjesta koje omogućava stjecanje specifičnih znanja i vještina o roditeljstvu, stoga je osim poticanja roditelja na aktivno uključivanje u život i rad vrtića potrebno organizirati i različite oblike pedagoškog obrazovanja roditelja kako bi roditelji mogli izabrati za sebe najprimjereniji način pedagoškog obrazovanja. Više o tome vidi: Maja LJUBETIĆ, Uloga dječjeg vrtića u jačanju pedagoških kompetencija roditelja, *Zrno*, 1 (2006.) 3-5, 70-71.

globalizacije društva. Stoga se prošlo stoljeće, u kojem se događaju promjene u globalnom, društvenom, kulturnom i znanstvenom području, po mnogome naziva postmodernističkim.³ Osim na navedena područja, trendovi globalizacije utjecali su i na shvaćanje obitelji i njezine uloge u životu čovjeka. Obitelj prestaje biti jedinim ključnim mjestom u odgoju pojedinca te se njezina uloga u odgojnom procesu sve više nadopunjava institucionalnim odgojem i socijalizacijom pojedinca u okviru institucija. S druge strane ipak moramo priznati da brak i obitelj predstavljaju jedno od najdragocjenijih dobara čovječanstva⁴ te obitelj kao takva u cjelokupnom suvremenom društvu otuđenih pojedinaca ima još istaknutiju ulogu. Obitelj je »kućna Crkva«⁵ u kojoj roditelji trebaju biti za svoju djecu riječju i primjerom prvi vjerovjesnici te njegovati zvanje prikladno za svakoga pojedinoga, a osobito se skrbiti za ono što je sveto. Ona ima »jedinствeno značenje i za Crkvu i za građansko društvo«.⁶ Osim toga valja naglasiti da Crkva rađa i izgrađuje kršćansku obitelj te, vodeći se riječju Božjom, objavljuje obitelji njezinu pravu bit, smisao i poslanje. S druge strane jednako je tako važna i uloga obitelji u društvu. Naime budući da je obitelj »prva i životna stanica društva« (AA 11), ona kao takva stoji u samim njegovim temeljima te se može reći da ga hrani i uzdržava. U takvoj se obitelji rađaju i stasaju građani, koji su »duša i života i razvoja društva« (FC 42).⁷ Kad govorimo o sudjelovanju obitelji u društvenom životu, onda se navode tri osnovna načina, a to su ljubav, rađanje i odgoj.⁸ U ovom radu kratko ćemo se osvrnuti samo na odgojnu ulogu, odnosno način sudjelovanja obitelji u suvremenom društvu. Prije svega valja imati na umu da se »plodnost bračne ljubavi ne svodi samo na rađanje djece, nego se mora proširiti na njihov moralni odgoj i duhovno oblikovanje« (KKC 2221). S obzirom na to da su roditelji dali djeci život, oni imaju vrlo tešku obvezu odgajati ih te ih se stoga priznaje pravim i povlaštenim odgojiteljima svoje djece. Njihova je odgojna zadaća toliko važna da se ondje gdje ona nedostaje, jedva može zamijeniti. U tom se kontekstu obitelj smatra prvom školom onih društvenih kreposti koje su neophodne svakom društvu. S druge strane u pružanju odgoja građansko društvo također ima određene dužnosti i prava, ako

3 Usp. Slavica BAŠIĆ – Vedrana SPAJIC-VRKAŠ – Mislav KUKOČ, *Interdisciplinarni rječnik: obrazovanje za ljudska prava i demokraciju*, Zagreb, 2001.

4 Usp. IVAN PAVAO II., 'Familiaris consortio' – *Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu* (22. XI. 1981.), Zagreb, 1981., br. 1 (dalje: FC).

5 DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi* (21. XI. 1964.), *Dokumenti*, Zagreb, 2008., br. 11 (dalje: LG).

6 DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Apostolicam actuositatem. Dekret o apostolatu laika* (18. XI. 1965.), *Dokumenti*, Zagreb, 2008., br. 11 (dalje: AA).

7 Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, Zagreb, 2002., br. 21.

8 Usp. *Isto*, br. 28.

njemu pripada urediti ono što zahtijeva zajedničko vremenito dobro. Osim toga dužnost odgajanja djece pripada također i Crkvi, koja je dužna kao majka svojoj djeci dati takav odgoj po kojem će cijeli njihov život biti prožet Kristovim duhom.⁹

1.1. Crkva i obitelj

Kada se za Crkvu kaže da je Kristova obitelj, A. Tamarut tada prvenstveno implicira na „ono životno zajedništvo vjernika s Kristom koje nastaje sakramentom krštenja i u kojem je duhovna povezanost čvršća od tjelesne, a vječni život važniji od vremenitog. U tom je zajedništvu prolazni život osmišljen vječnim životom. U obiteljskom zajedništvu vjere, nade i ljubavi otkrivaju se uzajamna sličnost i različitost, uočava se bogatstvo poziva, službi i dara koje je pojedinac primio ne tek za sebe, nego prvenstveno za druge, za cijelu obitelj.«¹⁰ U tom kontekstu obitelj bi trebala biti u žarištu kršćanskog propovijedanja, crkvenog naučavanja i pastoralne skrbi.¹¹ Papa Franjo s pravom naglašava da »sakramentom ženidbe svaka obitelj u svakom pogledu postaje dobro za Crkvu. Stoga nema dvojbe ni to da je, za današnju Crkvu, razmatranje uzajamnosti između obitelji i Crkve dragocjen dar, jer Crkva je dobro za obitelj, a obitelj za Crkvu. Čuvanje toga Gospodinova sakramentalnog dara nije zadaća samo jedne obitelji nego cijele kršćanske zajednice.«¹² Osim toga Crkva kao Kristova obitelj okupljena u Duhu Svetome nije neka ekskluzivna i elitna zajednica kojoj bi pripadale samo krajnje nadarene i pametne individue ili pak osobe s posebnim duhovnim i moralnim osobinama. Jednako tako ona nije samo utočište za siromašne, bolesne, neuspješne i nesretne. Crkva je uvijek jedna Kristova obitelj u kojoj zajedno žive jedni i drugi. To jedinstvo posebno dolazi do izražaja na euharistiji kao središnjem slavlju Crkve. Iz tog razloga trebalo bi težiti tome da cijela obitelj bude na istom euharistijskom slavlju jer je narav Crkve koja slavi euharistiju i koju euharistija čini upravo obiteljska. U euharistiji se Crkva prepoznaje i ostvaruje kao velika obitelj kojoj je Krist glava. Upravo se u tom jedinstvu i zajedništvu mnogolikih različitosti, koje na poseban način dolaze do izražaja u jedinstvenom liturgijskom slavlju i prostoru, očituje ljepota Crkve kao Božje obitelji. U tom kontekstu veoma je važno da svi članovi obitelji u istoj euharistijskoj žrtvi dožive »izvor i vrhunac svega kršćanskog života«

9 Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskom odgoju* (28. X. 1965.), *Dokumenti*, Zagreb, 2008., br. 3.

10 Anton TAMARUT, *Obiteljsko lice Crkve*, Zagreb, 2013., 5-237, ovdje 32.

11 Usp. Luka TOMAŠEVIĆ, Crkveni dokumenti o evangelizacijskoj ulozi obitelji, *Crkva u svijetu*, 36 (2001.), 4, 438-452, ovdje 439.

12 PAPA FRANJO, *'Amoris Laetitia'. Radost ljubavi. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima*, br. 52.

(LG 11), da budu jedni drugima svjedoci poruke koju su čuli na zajedničkom euharistijskom slavlju te pomoć da tu poruku lakše ostvare u međusobnim odnosima.¹³

Evangelizacijsko poslanje obitelji proizlazi iz sakramenta kršćanske ženidbe koji daje posebnu milost za djelovanje u Kristovoj Crkvi, i to na dvostrukoj razini: u vlastitoj obitelji i izvan nje. Evangeliziranje vlastite obitelji obavlja se »svjedočanstvom života usklađenog s božanskim zakonom u svim njegovim vidovima, zatim kršćanskim odgojem djece, pomoću koju pružaju njihovom sazrijevanju u vjeri, odgojem za čistoću, pripravom za život, budnošću da ih očuvaju od ideoloških i moralnih opasnosti kojima su često izloženi.«¹⁴ Stoga je razumljivo da početke kršćanskog vjerskog odgoja djece treba tražiti u samoj obitelji.

1.2. Početci i daljnji tijek vjerskog odgoja djece predškolske dobi

Kada religijsko-pedagoške znanosti govore o djetetu, onda se pod pojmom dijete označava ljudsko biće u razdoblju djetinjstva do šeste godine. Za razliku ondašnjeg svijeta, koji je dijete smatrao čovječuljkom (*homunculus*), evanđeoski mu tekstovi pridaju veliku važnost u kontekstu kraljevstva Božjega (usp. Luka 18, 15-17; Matej 19, 13-15; Marko 10, 13-16). U tom se duhu dijete prepoznaje kao osoba čija vrijednost proizlazi iz njezina božanskog podrijetla te joj je stoga to božansko dostojanstvo i prirodno.¹⁵ Stoga je neophodno njegovati i razvijati religioznu dimenziju djeteta te osposobljavati dijete primjerenom njegovoj dobi za otkrivanje i življenje evanđelja. U tom je duhu „briga za dijete još prije njegova rođenja, od prvog trenutka njegova začeca, a zatim tijekom njegova djetinjstva i mladenaštva, prvotni i temeljni način provjere odnosa čovjeka prema čovjeku.“¹⁶ U ranom odgoju djeteta neosporna je činjenica da na njegov razvoj gledamo kao na slijed promjena u osobinama, sposobnostima i njegovu ponašanju jer se ono njima mijenja, postaje sve veće, spretnije, sposobnije, društvenije i prilagodljivije. U razdoblju od rođenja do treće godine života dječji doživljaji zahvaćaju dubinu njihove duše. Ako dijete u ovom razdoblju života uspije shvatiti da je Bog ljubav, to je dokaz da je shvatilo sva Božja metafizička svojstva, jer se time polaže temelj za vjeru. U ovom se životnom razdoblju djeteta odlučuje hoće li se u njemu razviti potreba za pra-

13 Usp. Anton TAMARUT, *Obiteljsko lice Crkve*, 33.

14 IVAN PAVAO II., *'Familiaris consortio'*. *Obiteljska zajednica* (22. XI. 1981.), Zagreb, 1982., br. 71 (dalje: FC).

15 Usp. Sira MACCHIETTI, *Dijete*, u: Ivan MARIJANOVIĆ (ur.), *Leksikon odgojno-obrazovnih znanosti*, Zagreb, 2017., 185.

16 HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, br. 19 i FC 26.

povjerenjem, kao temeljnom ljudskom životnom potrebom. Prema tome ako se zadovoljene spomenute potrebe temelje na pozitivnom iskustvu, dijete će se na njega oslanjati tijekom cijeloga života.¹⁷

Osim toga otkrivamo činjenicu da u životu djeteta prije, a i poslije, veliku ulogu predstavlja majka, a kasnije i otac. Prema tome kako fizički, tako i psihički, kao i duhovni razvoj djeteta ovisi o oba roditelja. Stoga je svaki trenutak vremena koji roditelji ulažu u cjelovit odgoj svojega djeteta od presudne važnosti. To drugim riječima znači da se djetetu treba posvetiti u cijelosti, s njime treba raditi, razgovarati i biti mu na raspolaganju kada god mu je to potrebno, što konkretno znači da su Montessori odgojna načela prihvaćena i prije samoga rođenja djeteta, tijekom pripreme roditelja za njihovu roditeljsku ulogu. Zadaća odrasle osobe, odnosno roditelja prema djeci bila bi dijete prvenstveno uvesti u stvarnost koja ga okružuje, pripremiti mu ambijent u kojem će ono moći razviti duboke skrivene potencijale, kako općeljudske tako i religiozne, te dopustiti djetetu da na svoj način samostalno odgovori na tu stvarnost koju je upoznao. Ta se činjenica posebno očituje u zajedničkom slušanju riječi Božje s djecom koje predstavlja veliko obogaćenje jer Riječ na djecu ostavlja drugačiji trag i doživljaj negoli na nama odraslima. Zapravo, mi odrasli u tom procesu slušanja s djecom ostajemo obogaćeni Riječju na potpuno nov i nama nepoznat način. To je temeljni razlog zašto nerođeno dijete uči već u majčinu tijelu, koristi svoja tek razvijena osjetila i reagira na podražaje izvana. U tom je kontekstu dragocjena konstatacija Marije Montessori da je malo dijete već prije rođenja ne samo biološki nego prije svega i duhovni organizam.¹⁸ Ona smatra da se s vjerskim odgojem djece rane i predškolske dobi treba započeti već od samog rođenja djeteta jer djeca imitiraju roditelje u svemu pa i u religioznim ponašanjima. Također daje poticaje za sudjelovanje djece u svim vjerskim svetkovinama i svečanostima koje se odvijaju u sakralnim prostorima. Sve te doživljaje dijete će upijati doživljeno te smatra da time dolazi do vjerskog opredjeljenja, koje je važno za daljnji razvoj djeteta. Vrijeme u kojem se događa temeljni vjerski osjećaj rano je djetinjstvo, a to znači da djeci treba posredovati religiozne sadržaje do šeste godine života. Stoga Maria Montessori predlaže niz radnji koje doprinose vjerskom odgoju djeteta, kao što su ukrašavanje dječje sobe religioznim slikama i slikovnicama, čitanje Biblije djetetu te slikovito opisivanje i pripovijedanje vjerskih sadržaja, bilo da se radi o biblijskim ili nekim drugim sadržajima.¹⁹

17 Usp. Herbert GUDJONS, *Pedagogija: Temeljna znanja*, Zagreb, 1994., 98.

18 Usp. Marielle SEITZ – Ursula HALLWACHS, *Montessori ili Waldorf?*, Zagreb, 1997., 48.

19 Usp. Usp. Silvija PHILIPPS, *Montessori priprema za život: Odgoj neovisnosti i odgovornosti*, Jastrebarsko, 1999., 59.

Govoreći o ulozi oca u stvaranju slike o Bogu, M. Nikić ističe kako u prvim godinama svojega života dijete razumije i usvaja poruke emocionalne naravi izrečene neverbalnom komunikacijom, odnosno ono u svoju dušu upija obiteljsko ozračje. Kada u obitelji vladaju skladni odnosi među roditeljima te ako se dijete osjeća voljenim i prihvaćenim, ono će zavoljeti svoje roditelje i nesvjesno usvajati teologalne kreposti vjere, nade i ljubavi. Na jednak će način dijete usvajati i sliku Boga svojih roditelja. Prema tome najbolji govor o Bogu jest prakticiranje vjerskog života, radosno življenje vjere molitvom i sakramentalnim životom samih roditelja. Također je utvrđeno kako određeni doživljaji iz ranog djetinjstva igraju odlučujuću ulogu u kasnijem razvoju čovjeka. Primjerice, neke su loše navike i slabosti kod odraslih osoba praćene negativnim dojmovima koji su nastali iz njihova ranog djetinjstva.²⁰

Na kraju nam se nameće zaključak da teološka i religiozno-pedagoška promišljanja o religioznom razvoju djece od treće do šeste godine ukazuju na njihovu sposobnost od najranije dobi zagledanosti u Nevidljivoga. Dijete na sebi svojstven način spoznaje da uz roditelje i okolinu postoji netko tko sve nas nadilazi i s kojim se može ostvariti zajedništvo povjerenja i ljubavi. Radi se o odnosu u koji je uključena čitava djetetova osoba, sa svim svojim dimenzijama, a ne samo racionalnom, koja kod djeteta još nije do kraja razvijena.²¹

1.3. Specifičnosti vjerskog odgoja djece predškolske dobi

Kad govorimo o specifičnostima vjerskog odgoja djece rane i predškolske dobi, valja imati na umu da sustavan predškolski odgoj zahvaća cjelovitost djetetova bića. Temeljno polazište za ovaj odgoj nalazimo ponajprije u Svetom pismu, zatim tradiciji i mnogobrojnim dokumentima crkvenoga učiteljstva koji daju smjernice za predškolski vjerski odgoj i obrazovanje. Osim toga važno je naglasiti da međunarodni i državni dokumenti jamče mogućnost ostvarivanja predškolskoga vjerskog odgoja, temeljeći se na pravima i slobodi djeteta od njegove najranije dobi. Njegov sadržaj nalazi se u *Programu katoličkoga vjerskog odgoja djece rane i predškolske dobi*,²² a uporišna mu je točka *Opći direktorij za katehezu* u kojem se navodi temeljna misao s obzirom na bit predškolskog vjerskog odgoja: „To razdoblje koje se tradicionalno dijeli na rano djetinjstvo ili predškolsko doba i djetinjstvo u očima vjere i samog razuma

20 Usp. Mijo NIKIĆ, *Psihologija obitelji*, Zagreb, 2004., 215.

21 Usp. Kata Amabilis JURIĆ – Staša SRDANOVIĆ, Socijalni aspekti u oblikovanju djetetove duhovnosti i identiteta te njihova konkretna aktualizacija, *Služba Božja*, 57 (2017.) 4, 459-476, ovdje 473.

22 Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Program katoličkoga vjerskog odgoja djece rane i predškolske dobi*, Zagreb, 2015.

ima svoju vlastitu milost životnih početaka. U toj dobi otvorene su dragocjene djelotvorne mogućnosti bilo za izgradnju Crkve bilo za očovječenje društva s kojima se treba suočiti. Dijete koje je po daru krštenja postalo Sinom Božjim, Isus, sin Božji proglasio je povlaštenim članom kraljevstva Božjega (usp. Mk 10,14). Zbog različitih razloga dijete danas, možda više nego jučer, traži puno poštovanje i pomoć u svojim potrebama za ljudski i duhovni rast, pa i putem kateheze koja kršćanskoj djeci nikada ne smije biti uskraćena. Naime, onaj tko je djetetu dao život i obogatio ga darom krštenja, obvezan je taj život neprekidno hraniti.²³

Cilj *Programa katoličkoga vjerskog odgoja djece rane i predškolske dobi* u skladu je s ciljevima cjelovitog odgoja djeteta, a sastoji se u njegovanju i razvijanju religiozne dimenzije osposobljavajući ga, primjereno njegovoj dobi, za otkrivanje, prihvaćanje i življenje autentičnih vrednota evanđelja u odnosu na sebe, drugoga te na poseban način Boga.²⁴

U teološkoj i religiozno-pedagoškoj literaturi nalazimo neke od glavnih odrednica o kojima također treba voditi računa kad se radi o specifičnostima vjerskog odgoja predškolske djece. U ovom ćemo se radu ograničiti samo na neke od njih, kao što je činjenica da čovjeka – osobu djeteta treba shvatiti kao tjelesno i duševno jedinstvo ljudske osobe, čime se isključuje svaki pokušaj da se vjerskom kršćanskom odgoju pristupi kao nečemu što bi na području odgojno-obrazovnog planiranja bilo isključivo funkcionalno ili strukovno usmjerenje; cjeloviti susret sa svijetom koji dijete osposobljava za takav doživljaj svijeta koji će mu omogućiti da u njemu susretne i bude ponesen onim što nadilazi njegovo racionalno poimanje, da stekne iskustvo na različitim dimenzijama svijeta te time razvije sposobnost divljenja i čuđenja; po iskustvu sa svijetom do iskustva o sebi, pri čemu se uzima u obzir da se kod realiziranja ove odrednice prioritetno polazi od iskustva koje nastoji potaknuti dijete na intenzivan susret s prirodom, koji dovodi do neizravna susreta sa samim sobom; razumijevanje religioznosti i religioznoga odgoja, pri čemu se pod religioznošću prvenstveno podrazumijeva čovjekov stav poimanja vjerskoga odgoja kojim on interpretira svoje iskustvo svijeta i sebe samoga kao višeslojnu zbilju i osmišljava život u svjetlu najdubljih razloga postojanja. Za ostvarenje ove odrednice djetetu je neminovno potrebna stručna pomoć odgojitelja, odnosno odgojiteljice.²⁵

23 KONGREGACIJA ZA KLER, *Opći direktorij za katehezu* (15. VIII. 1997.), Zagreb, 2000., br. 177.

24 Više o specifičnostima katoličkoga vjerskog odgoja djece rane i predškolske dobi vidi u: HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Program katoličkoga vjerskog odgoja djece rane i predškolske dobi*, 7-8.

25 O ostalim odrednicama ili aspektima vjerskog odgoja koji pridonosi cjelovitom odgoju djetetove osobe vidi u: Alojzije HOBLAJ, *Teološko-katehetska ishodišta vjerskoga odgoja u ranom djetinjstvu*, Zagreb, 2006., 31-40.

1.4. Uloga župne zajednice

U mnogim župama postoji potreba, ali i želja za okupljanjem obitelji te je u posljednje vrijeme sve više prepoznata uloga župnih zajednica u uzajamnom povezivanju kršćanskih obitelji. Na takav se način prepoznaje vrijednost zajedništva i povezanosti s obiteljima koje njeguju iste katoličke stavove, ne samo o bračnome životu već i o načinu odgoja djece. Cjelokupan proces odvija se u druženju, zajedničkoj molitvi, vjerskoj i stručnoj formaciji te promicanju obiteljskih vrijednosti.²⁶ Tu činjenicu potvrđuje i papa Benedikt XVI. naglašavajući da se »izgradnja svake pojedine kršćanske obitelji smješta unutar veće obitelji Crkve koja je podupire i nosi sa sobom i obrnuto. Crkvu grade obitelji, odnosno male kućne Crkve.«²⁷

Obiteljska zajednica dio je župne zajednice koja je pastoralno usmjerena i organizirana u župi s namjenom duhovne, crkveno-naučiteljske i stručne cjeloživotne formacije bračnih parova i obitelji te njihova međusobna povezivanja na župnoj i nadbiskupijskoj razini, a s ciljem promicanja obiteljskih vrijednosti prema nauku Katoličke Crkve. Svrha župne obiteljske zajednice očituje se u poticanju duhovnosti, vjerske i stručne formacije, međusobnom povezivanju i promicanju obiteljskih vrijednosti koja se najbolje ostvaruje u zajedništvu više obitelji. Duhovnost unutar župne zajednice postiže se uz pomoć osobne svetosti, ali i svetosti obitelji u samoj župi. Vjerskom i stručnom formacijom pokušava se upoznati nauk crkvenog učiteljstva o obitelji čime se potiče cjeloživotno učenje i produbljivanje obiteljske tematike i problematike te se istovremeno koordinira i samo djelovanje sa stručnjacima različitih struka koje je uvjetovano iskustvima drugih bračnih parova.²⁸

Kao što s jedne strane obitelj treba imati crkveno lice, s druge pak strane Crkva, zahvaljujući obitelji, treba sve više poprimati obiteljsko lice. Kršćanska obitelj pozvana je pružiti nadu te pomoć samoj Crkvi da u što većoj mjeri ostvari svoju pravu obiteljsku narav, da bude zajednica prijatelja u kojoj do izražaja dolazi individualnost, važnost i značenje svake osobe, dragocjenost svakog dara, iskreno življenje, gdje smijemo biti i slabi, gdje možemo tražiti oprostjenje i računati na pomoć. Crkveno lice obitelji i obiteljsko lice Crkve u

26 Usp. URED ZA PASTORAL OBITELJI ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE, *Priručnik za župne zajednice i obitelji*, 8-10.

27 BENEDIKT XVI., *Homilija na Hipodromu*, 2011., <http://www.zg-nadbiskupija.hr/dokumenti/aktualnosti/propovijed-pape-benedikta-xvi-na-slavlju-s-obiljima>.

28 Usp. URED ZA PASTORAL OBITELJI ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE, *Priručnik za župne zajednice i obitelji*, 9-12.

uzajamnom su prožimajućem odnosu.²⁹ Povezivanje obitelji također predstavlja jedan od osnovnih ciljeva koji se očituje u stvaranju zajedništva, odnosno u izgradnji međusobne solidarnosti te podrške i pomoći u teškim, ali i u lijepim trenutcima. Osim toga župna obiteljska zajednica potiče i na služenje zajednici, župi, Crkvi i civilnome društvu. Prilikom stvaranja župnih obiteljskih zajednica od iznimne je važnosti prethodna dobra priprema koja uključuje nekoliko koraka koji se odnose na identificiranje problema, analizu situacije, definiranje ciljane skupine, odnosno osoba kojima je taj projekt namijenjen, utvrđivanje ciljeva, postavljanje pitanja što se njime nastoji postići, utvrđivanje pokazatelja, načina uz pomoć kojih se mjeri uspješnost projekta, određivanje aktivnosti, plana i programa djelovanja i utvrđivanja metodologije, odgovarajućeg načina za provođenje aktivnosti.³⁰

2. Pojam moralnog odgoja

Pod pojmom moralnog odgoja podrazumijeva se onaj dio odgojne djelatnosti kojemu je cilj izgradnja odgajaničke moralne zrelosti. Također se ovaj izričaj može koristiti i za označavanje različitih stupnjeva i dinamizama moralnog razvoja, kao i praktičnog znanja koje usmjerava programiranje i pedagoško djelovanje usmjereno na promicanje moralnog dozrijevanja osobe. U onoj mjeri u kojoj moralni odgoj za čovjeka vjernika predstavlja bitnu dimenziju odgoja vjere, on na neki način ima svoje mjesto i u katehezi koja je nezaobilazan čimbenik tog odgoja. Premda kršćanstvo nije primarno moral, ono ipak ima svoju specifičnu etičku poruku. Također kad govorimo o evangelizaciji i katehezi kao komuniciranju poruke vjere te ukoliko su odgoj cijelog psihološkog dinamizma vjere, one posjeduju među svojim sadržajima i onaj oblik znanja koji nazivamo kršćanskim moralom, a među svojim ciljevima sadrži odgoj moralnih stavova koji su specifični za život vjere.³¹

Najutjecajniji filozof prosvjetiteljstva Jean-Jacques Rousseau u svom djelu *Emil ili O odgoju* izlaže inovativne ideje, osobito u odnosu na moralni odgoj, koje su i danas primjenjive općenito u odgoju, pa prema tome i u odgoju predškolske djece.³² Rousseau djetetu pripisuje najveću vrijednost i tretira ga kao

29 Usp. Anton TAMARUT, *Suvremena teologija braka i obitelji*, *Bogoslovska smotra*, 85 (2015.) 3, 679-700, ovdje 680.

30 Usp. URED ZA PASTORAL OBITELJI ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE, *Priručnik za župne zajednice i obitelji*, 9-12.

31 Usp. Guido, GATTI, *Moralni odgoj*, u: Marko PRANJIC (ur.), *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, Zagreb, 1991., 478-479., ovdje 478.

32 Usp. Steven M. CAHN, *Classic and Contemporary Readings in the Philosophy of Education*, New York, 1997., 163-197, (budući da ne postoji prijevod *Emila* na hrvatski jezik u ovom radu najviše ćemo se referirati na izbor iz

biće dostojno svakog poštovanja te ukazuje na važnost razumijevanja za njegov postupak razvoj. Dijete se odmalena nalazi u procesu formiranja, odnosno izgradnje vlastite osobnosti, što znači da ga na tom putu treba usmjeravati, tj. treba voditi računa ponajviše o njegovim stvarnim potrebama. Roditelji zajedno s odgojiteljima imaju zadatak ispravno usmjeravati primarne djetetove sklonosti, poštujući pritom njegovu spontanost. To drugim riječima znači da djetetu treba dopustiti biti dijete, razmišljati, djelovati i ponašati se kao dijete. Stoga će oni prvenstveno voditi računa o njegovu uzrastu i onome što je primjereno za njegovu dob, tj. njegov psihološki razvoj i sazrijevanje. Što je dijete mlađe, ono tim više poistovjećuje učenje s igrom i najbolje uči upravo u igri, stoga bi ga u toj dobi trebalo poticati upravo na učenje igrom kao i neprestano poticati njegovu radoznalost i želju za učenjem. U svemu tome ključnu ulogu ima motivacija o kojoj najviše ovisi uspješnost učenja, ali i kasnijeg moralnog djelovanja. Nadalje djetetova spontanost uključuje slobodu, a isključuje samovolju i prisilu, jer sloboda omogućava moralnu izgradnju pojedinca i zato je njezina uloga od presudne važnosti. Prema tome sloboda je također jedan od ključnih pojmova u Rousseauovu odgojnom pristupu jer omogućava moralnu izgradnju pojedinca i zato je njezina uloga od presudne važnosti.³³ Prema njemu moralni je odgoj ono što čovjeka čini čovjekom. No da bi dijete bilo u mogućnosti moralno djelovati i prosuđivati, potrebno ga je u tom smjeru neprestano oblikovati, odnosno formirati. Tako primjerice dijete može biti svjesno moralnih činjenica tek nakon što je razvilo razumske sposobnosti, osobito sposobnost razumijevanja.³⁴ Slijedom navedenoga proizlazi činjenica da je moralan odgoj ovisan o intelektualnom odgoju te da se prije nego što dijete oblikuje svoj intelekt, ne može moralno ponašati. Stoga u najranijim godinama svoga života moralno ponašanje dijete uči izravno od odraslih, tj. gledajući kako se ponaša i djeluje njegov roditelj, odnosno odgojitelj u vrtiću. Dakle radi se o učenju utemeljenom na iskustvu ili, još preciznije, na učenju putem primjera, koje predstavlja najučinkovitiji način učenja uopće. Ukoliko je dijete odmalena pod utjecajem društva, ono neizbježno dolazi u kontakt s manama i zloćama svake vrste, od kojih se ne može samostalno zaštititi. Takvo je okruženje, osobito zbog činjenice djetetove ranjivosti, veoma štetno za njegov razvoj, pri čemu ključnu ulogu imaju upravo roditelji koji brinu i njegovoj zaštiti.³⁵ Za neke autore moralni odgoj, kad se radi o predškolskom djetetu, također uključuje i odgoj njegovih

---

djela koji je priredio Cahn).

33 Usp. Usp. Aleksandra GOLUBOVIĆ, Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj, *Acta Iadertina*, 10 (2013.) 1, 25-36, ovdje 29.

34 Usp. Steven M. CAHN, *Classic and Contemporary Readings in the Philosophy of Education*, 168-169.

35 Usp. Aleksandra GOLUBOVIĆ, Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj, *Acta Iadertina*, 10 (2013.) 1, 25-36, ovdje 27-28.

emocija.³⁶ Viša izloženost različitim emocionalnim poticajnim čimbenicima i većem broju osjećaja tijekom razvoja i odgoja znatno pridonosi jačanju dječjih sposobnosti uz pomoć kojih djeca razlikuju moralno relevantna sredstva u konkretnim odnosima. Tijekom odgojnog procesa, kada djeca i u svom kognitivnom razvoju dosegnu razinu na kojoj će putem svojih spoznajnih sposobnosti moći razumjeti moralnu argumentaciju i razloge za kojima se poseže u argumentaciji moralnih postupaka, ona će već imati svojevrsnu emocionalnu moralnu osnovu. Ukazano je također na to da bi se, kada je u pitanju najranije razvojno razdoblje, trebalo služiti uglavnom onim odgojnim metodama koje se oslanjaju na dječju empatiju.³⁷ Osim odgoja za emocije također valja voditi računa i o odgoju za moralna načela. Pritom se nameće daljnje pitanje kako djecu u procesu odgoja naučiti na koji se način trebaju ponašati u pojedinim okolnostima, a u kojima je ta ista načela potrebno modificirati. Drugim riječima, kako odgojiti dijete koje će samo po sebi postati sposobno procijeniti kada je od određenih načela potrebno odstupiti? Od izuzetne je važnosti da prilikom proučavanja načela moralnog odgoja djece roditelji, kao i odgojitelji u odgojno-obrazovnim ustanovama, pokažu određenu fleksibilnost te tako nastoje uspostaviti sposobnost samostalna odlučivanja, a ne samo sposobnost slijepa i mehanička praćenja pojedinih načela. Utjecaj roditelja na razvoj emocionalne senzibilnosti kod djece uvelike pridonosi i njihovu shvaćanju potrebne modifikacije načela, ali i načina na koji će se ona ostvariti.³⁸ Nadalje roditeljski se utjecaj na moralno formiranje djece najbolje manifestira u suzdržavanju od prevelikih moralnih poticaja. Nasuprot tome oni će životom svjedočiti ljubav Božju i pomoći djetetu tu ljubav iskusiti i, doživljavajući je, u njoj uživati, kao što uživaju i u molitvi. Smatra se da što je proživljavanje religioznog iskustva djeteta dublje i ugodnije, to će dijete biti spremnije i samostalnije za moralni odgovor kada prijede prag iz ranog djetinjstva u srednje djetinjstvo.³⁹

Zaključno možemo utvrditi da se fokus moralnog odgoja kod djece treba temeljiti na senzibilnosti za Božju ljubav, a ne isključivo na moralnim načelima, čijom se primjenom može polučiti negativan učinak.

36 Usp. Bernard WILLIAMS, *Morality and the emotions*, Cambridge, 1985., 207-229, citirano prema: Lovorka MAĐAREVIĆ, Moralni odgoj kao kultivacija emocija, *Napredak*, 157 (2016.) 4, 459-473, ovdje 471.

37 Usp. Lovorka MAĐAREVIĆ, Moralni odgoj kao kultivacija emocija, *Napredak*, 157 (2016.) 4, 459-473, ovdje 471.

38 Usp. *Isto*, 471-472.

39 Usp. Sofia CAVALLETTI, *Il potenziale religioso del bambino*. Descrizione di un'esperienza con bambini da 3 a 6 anni, Roma, 1994., 156.

2.1. Moralno ponašanje i rasuđivanje kao bitne odrednice moralnog odgoja

Moralno rasuđivanje i moralno ponašanje predstavljaju dvije značajne odrednice čiji je razvoj uvjetovan primjenom moralnog odgoja. Moralno ponašanje predstavlja poštivanje moralnih pravila koja se smatraju općeprihvaćenima. Pojam moralno u smislu definiranja različito se interpretira s obzirom na starosnu dob. Moralno rasuđivanje kod djece uvjetovano je njihovim različitim životnim situacijama. Ono se povezuje s mnogobrojnim oblicima ponašanja među kojima je i prosocijalno ponašanje. Prosocijalno ponašanje karakterizira nesebičnost, darežljivost, pomaganje u nevolji te mnogi drugi altruistični oblici ponašanja, primjerice spremnost na sudjelovanje u tuđim osjećajima, iskazivanje zahvalnosti i slično. Povezanost između prosocijalnog ponašanja i moralnog rasuđivanja očituje se u potaknutosti pojedinca na pomaganje drugima empatijom ili pak zato što takav oblik ponašanja odgovara vrijednostima i pravilima koje su internalizirane. Djeca koja imaju usađeno prosocijalno ponašanje puno bolje mogu objasniti vlastito ponašanje, za razliku od djece koja nemaju takav oblik ponašanja. Kod djece s nižom razinom prosocijalnog ponašanja zabilježeno je pomaganje u situacijama koje manje zahtijevaju pružanje pomoći.⁴⁰ Treba imati na umu da se pitanje morala ne odnosi prvenstveno samo na ponašanje. Pod moralom u prvom se redu podrazumijeva svojevrsno usmjerenje cjelokupne osobe u kojem pojedinačna ponašanja predstavljaju izričaj upravo tog temeljnog životnog usmjerenja, koje je daleko dublje od pojedinačnih ponašanja. U tom kontekstu M. Montessori govori o nizu razvojnih razina u životu predškolskog djeteta, koje će se moći skladno formirati samo pod uvjetom ako su se prethodne razine dobro oblikovale. U tom slučaju valja uzeti u obzir da je djetetova osnovna potreba u razdoblju djetinjstva potreba njegove zaštitenosti te da ima nekoga koga će voljeti, tek u zadovoljenju te potrebe možemo govoriti o djetetovu moralnom životu. Biti u prisutnosti Božjoj zadovoljenje je te potrebe, čime se potvrđuje da svako pozitivno religiozno iskustvo, religiozna formacija u ranom djetinjstvu doprinosi harmoničnoj formaciji djeteta u sadašnjem trenutku te znači izravnu moralnu pripremu za srednje djetinjstvo.⁴¹

40 Ross VASTA – Marshall M. HAITH – Scott A. MILLER, Dječja psihologija, <http://www.nakladaslap.com/public/docs/knjige/Djecja%20psihologija%20%20sad.pdf>. (16. IV. 2020.).

41 Usp. Sofia CAVALLETTI, *Il potenziale religioso del bambino*, 154-155.

2.2. Moralni razvoj i odrednice moralnog razvoja

Moralni razvoj podrazumijeva psihološki proces na koji duboko utječe odgoj, kojim čovjek za vrijeme razvojne dobi prelazi iz situacije moralne nezrelosti, sposoban jedino za nesavršena i djetinjasta etička iskustva, k moralnoj zrelosti odrasla čovjeka, sposobna za slobodno, svjesno i dosljedno pristajanje uz vrijednosti.⁴²

Moralni razvoj djeteta prvenstveno se odnosi na promjene u njegovu načinu razmišljanja, osjećanja i ponašanja, o pravilima dobrog i lošeg ponašanja u odnosu prema drugim ljudima. Kao krajnji cilj moralnog razvoja ističu se sposobnost i volja djeteta da prepozna određena moralna načela i društvena pravila koja je postavilo društvo u kojem živi te da ih se, sukladno tome, pridržava i da se ponaša u skladu s njima, pa čak i u situacijama kada za njih nema vanjskih pritisaka.⁴³ Glede djetetova moralnog razvoja trebamo naglasiti važnost utjecaja vjerskog odgoja od najranije dobi. Ako se dijete počne vjerski odgajati tek nakon šeste godine ili još kasnije, ne samo da će se stvoriti negativne posljedice kao npr. pomutnja, odnosno preklapanje vjerske i moralne razine, nego se djetetu u isto vrijeme treba dati prvi navještaj čime se zadovoljavaju njegovi intelektualni zahtjevi koji njegovim odrastanjem bivaju sve veći.⁴⁴

Valja napomenuti da se moralnost općenito sastoji od moralnog rasuđivanja, koje je uvjetovano misaonim razvojem djeteta, ali i od moralnih osjećaja te moralnog ponašanja. Moralni razvoj djece i njihovo bolje razumijevanje osjećaja drugih, kao i njihovo prosuđivanje dobrog i lošeg može biti usporeno povećanim izlaganjem nasilnim medijskim sadržajima.⁴⁵ U ovom je slučaju presudna i posrednička uloga roditelja. Ako roditelji objašnjavaju djetetu razloge za pravila te istovremeno tumače posljedice njihova kršenja, tada u moralnom odgoju potiču dvosmjernu komunikaciju, nadzirući pritom dijete uz istovremeno postavljanje dobno prikladnih zahtjeva koji se temelje na brizi o samome sebi. Samostalnim i odgovornim ponašanjem djeca puno manje gledaju nasilne sadržaje te imaju puno izraženije i razvijenije moralno rasuđivanje, koje se temelji na razmatranju posljedica i konačnih motiva koji su ujedno i razlog nastanka određene vrste ponašanja. Roditelji koji u velikoj mjeri naglašavaju

42 Usp. Guido GATTI, Moralni razvoj, Marko PRANJIC (ur.): *Religijsko-pedagoško-katehetski leksikon*, Zagreb, 1991., 479-481, ovdje 479.

43 Usp. AGENCIJA ZA ELEKTRONIČKE MEDIJE, *Preporuke za zaštitu djece i sigurno korištenje elektroničkih medija*, Zagreb, 2017, 13, *Mediji*, dječji moralni razvoj i percepcija svijeta, <http://www.medijiskapismenost.hr/mediji-djecji-moralni-razvoj-percepcija-svijeta/pdf>. (16. IV. 2020.).

44 Usp. Sofia CAVALLETTI, *Il potenziale religioso del bambino*, 160.

45 Usp. AGENCIJA ZA ELEKTRONIČKE MEDIJE, *Preporuke za zaštitu djece i sigurno korištenje elektroničkih medija*, 13.

vlastitu kontrolu, namećući se kao jedini, nepogrešivi i nedvojbeni autoriteti često kod djece stvaraju takve moralne prosudbe koje se temelje isključivo na veličini materijalnih posljedica ponašanja koje su praćene strahom od kazne. Naime time se djecu dovodi do spoznaje kako je prihvatljiv svaki drugi oblik ponašanja koji pritom nije proizveo nikakvu vrstu štete ili pak ponašanje koje nije podložno kažnjavanju ili izričitim zabranama.⁴⁶ Kako bi roditelji mogli provoditi tzv. pedagogiju praćenja i stimuliranja razvoja i rasta djeteta, pozvani su rasti u sve autentičnijoj percepciji »slike Boga i čovjeka«, u prvome redu Boga koji je ljubav. To je temelj za pravilan rast *sjemena* svih potencijala skrivenih u djetetu.⁴⁷

2.3. *Poteškoće u moralnom odgoju djece*

Jedan je od glavnih problema današnjice očuvanje obitelji. Kad se obitelji razdvoje, cijelo se društvo raspada. Sa stajališta Crkve kao glavni razlozi naglašavaju se slabljenje vjere u Boga i gubitak kršćanskih moralnih načela. Kako bi sačuvali obitelj i pravilno odgojili djecu, roditeljski imperativ usmjeren je na izgradnju obitelji koja integrira kršćanske temelje i vrijednosti. U tom smislu prvo mjesto zauzimaju Bog i spas duše, a zatim i materijalna dobra. Naravno, to nije lako postići u današnjim uvjetima ubrzana života i rastućih ekonomskih poteškoća. Prije nekoliko godina tipična obitelj financirana je zaradom samo jedne radne osobe, dok danas postaje neophodno da oba supružnika rade te, sukladno tome, i financijski pridonose. Iz tog razloga roditelji postaju preopterećeni i previše zauzeti da provode vrijeme sa svojom djecom. Kad se kod djece pojavi osjećaj usamljenosti, tada se ona počinju viđati i družiti sa susjedima i prijateljima, koji mogu, ali i ne moraju nužno biti nepoželjni suputnici s kršćanskog stajališta. Ta preopterećenost roditelja jedan je od razloga zbog čega se pojavljuju i međusobne svađe te time nezdravo kućno ozračje izuzetno šteti duhovnom razvoju njihove djece. Kako bi se izbjegle takve situacije, roditelji moraju težiti boljem organiziranju života i životnih situacija općenito. Nema dvojbe da boljem pronalasku ravnoteže u svakodnevnim brigama roditelja uvelike pomaže i zajednička jutarnja, odnosno večernja molitva s djecom.⁴⁸

46 Usp. Marina KRČMAR – Edward T. VIEIRA, *Imitating Life, Imitating Television The Effects of Family and Television Models on Children's Moral Reasoning*, 2013, https://www.researchgate.net/publication/249683137_Imitating_Life_Imitating_TelevisionThe_Effects_of_Family_and_Television_Models_on_Children's_Moral_Reasoning (16. IV. 2020.).

47 Usp. Alojzije HOBLAJ, *Teološko-katehetska ishodišta vjerskoga odgoja u ranom djetinjstvu*, Zagreb, 2006., 234-235.

48 Usp. Alexander BISHOP, *The Upbringing of Children*, Canada, 2001., <https://www.fatheralexander.org/booklets/english/child.htm> (16. IV. 2020.).

Osim toga ne smijemo zaboraviti da su uloge oca i majke u odgoju svakog djeteta međusobno povezane i komplementarno recipročne. Stoga odgajati dijete kao roditelj znači aktivno pratiti djetetov moralni razvoj te ga nadasve odgajati emocionalno toplo i s užitkom jer je svako dijete različito, jedinstveno i neponovljivo. Opće je poznata činjenica da su ljubav i zaštita koje dijete osjeti u roditeljskom domu najbolji učitelji poželjna društvenog ponašanja iz razloga što ljubav roditelja prema djeci podrazumijeva suosjećajan, uvažavajući, nježan i dobronamjieran pristup.⁴⁹ Međutim činjenica je kako su pogreške i nesporazumi neizbježni čak i u najzdravijoj vjerničkoj obitelji. Stoga se od supružnika očekuje da svoje probleme rješavaju uz pomoć iskrenih i prijateljskih rasprava o zajedničkim pitanjima, nadopunjavajući ih pritom molitvom i čitanjem Svetog pisma. Takav oblik rješavanja obiteljskih problema uključuje permanentno božansko vodstvo i pomoć. Osim toga od roditelja se očekuje strpljivo slušanje međusobnih argumenata i poštivanje, pri čemu nikad ni jedan od roditelja ne bi trebao podići glas, uvrijediti ili pak nasilnički pristupiti drugome, a posebice u prisutnosti djece. Ako bračni supružnici zanemaruju ovaj savjet, bijes će se akumulirati sve više i više u njihovoj podsvijesti, što će u konačnici dovesti i do postupna otuđivanja jednog od drugog. Roditelji moraju obratiti posebnu pozornost na činjenicu da sredstva društvenog priopćavanja (televizija, mobitel, igrice i sl.) ostavljaju snažan utjecaj na njihovu djecu te ih stoga moraju znati adekvatno zaštititi.⁵⁰

3. Povezanost molitve i moralnog odgoja djece predškolske dobi

3.1. Molitva i bit molitvenog života

Jedna od nezaobilaznih sastavnica svakog kršćanskog života jest molitva. Pozivajući se na sv. Ivana Damašćanskog, *Katekizam Katoličke Crkve* molitvu definira kao »uzdignuće duše k Bogu, ili traženje primjerenih dobara od Boga«. ⁵¹ Nadalje, prema Grguru Nazijanskom »molitva je, znali mi to ili ne, susret Božje i naše žeđi. Bog je žedan da mi budemo žedni njega« (KKC 2560). Za kršćansku molitvu nema drugog puta izuzev Krista, odnosno nema pristupa k Ocu ako se ne moli u Isusovo ime (2614, 2664, 2668, 2671).

Vjernici su od Boga pozvani na osoban i živ odnos s njime i taj se odnos razvija i događa u molitvi. Stoga je ona uvijek dar od Boga koji ide čovjeku

49 Usp. Anka J. LOZANČIĆ, *Suvremene paradigme ranog odgoja – dijete, obitelj i vršnjaci*, u: *Dijete i društvo*, 8 (2006.) 27, 127-135, ovdje 129.

50 Usp. Alexander BISHOP, *The Upbringing of Children*, Canada, 2001., <https://www.fatheralexander.org/booklets/english/child.htm> (16. IV. 2020.).

51 HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 2016., br. 2559 (dalje: KKC).

ususret i traži njegov odgovor. Nadalje kršćanska je molitva uvijek živ i osoban odnos vjernika s neizmjenno dobrim Ocem, njegovim Sinom i s Duhom Svetim koji prebiva u njihovu srcu.⁵² Bez pravog poimanja molitve ne možemo definirati čovjeka, isto tako ne možemo razumjeti bit i značenje molitve ako ne razumijemo cjelovit poziv čovjeka. Onaj koji ima pravo iskustvo u molitvi, nalazi u njezinoj nutarnjoj strukturi tri bitne značajke: vjeru u osobnog Boga (Bog nije neka neosobna ideja ili sila); vjeru u stvarnu Božju prisutnost (onaj koji se moli vjeruje u stvarnu i aktivnu prisutnost Boga, koji se čovjeku objavljuje i potiče ga na odgovor jer vjera da je Bog prisutan raste i živi molitvom) i povjerenje da Bog, koji je progovorio i koji se još uvijek objavljuje, sluša molitve ljudi.⁵³

Povjerenje i suživot na koje je čovjek pozvan u molitvenom odnosu s Bogom razvijaju se jedino u ljubavi, koja omogućava prijateljstvo između Boga i čovjeka i uvodi u intimnost toga susreta. Sv. Terezija želi da u molitvi svi budu uvjereni kako ih Bog poziva da ga se ljubi te kada se moli, u biti se odgovara na njegov sveti poziv ljubavi. Ono najvažnije što se o molitvi mora znati jest to da je ona izraz ljubavi i samo se ljubavlju zaista može pravilno razvijati i učiti. Iz svega toga proizlazi da se bez molitve čovjek ne može razvijati u istinskoj ljubavi ni prema Bogu ni prema drugome čovjeku. Stoga se bit prave molitve sastoji u ljubavi, jer bez molitve ni ljubav se neće moći pravilno razvijati bilo da se radi o odnosu prema Bogu ili čovjeku.⁵⁴

3.2. Molitva kao središte obiteljskog života

Hrana kršćanskog obiteljskog života jest molitva, a izvorište, vrhunac i središte molitvenog života obitelji jest slavljenje nedjeljnoga euharistijskog otajstva. „U euharistijskom daru ljubavi i kršćanska obitelj nalazi temelj i dušu svoga ‘zajedništva’ i ‘poslanja’“ (FC 57). S jedne strane *Direktorij za obiteljski pastoral* ističe važnost zajedničkog sudjelovanja cijele obitelji na istoj nedjeljnoj euharistiji kad je god to moguće, po čemu se na posebno uzvišen način očituje obiteljsko zajedništvo, kao i zajednička molitva muža, žene i djece. S druge pak strane naglašava se važnost molitve samih bračnih drugova već od vremena zaručništva; budući supružnici moraju si uzeti vremena za zajedničku molitvu koja je bitna sastavnica kršćanskog bračnog života. Tu leži razlog što bračni drugovi i prije rođenja djece započinju sa zajedničkom molitvom, a kada dođu djeca, njihovu bračnu zajedničku molitvu prati redovita obiteljska moli-

52 Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Kompandij Katekizma Katoličke Crkve*, Split, 2006., br. 534 (dalje: KKKC).

53 Usp. Stjepan FRIDL, *Obiteljska molitva – uvođenje u osobnu molitvu*, *Obnovljeni život*, 39 (1984.), 6, 486.

54 Usp. Natalija BOGOVIĆ, *Molitva u obitelji*, *Riječki teološki časopis*, 20 (2012.) 1, 63-86, ovdje 66-67.

tva. Budući da su roditelji svjesni činjenice da odgoj djece u vjeri nužno znači i njihov odgoj za molitvu, nastoje vlastitim molitvenim primjerom (usp. FC 60) pokazati djeci svoju ovisnost i ljubav prema Bogu, koja se najbolje očituje u molitvi. Razumljivo je da roditelji oblikuju molitvu na način koji najbolje odgovara dobi djece i njihovim mogućnostima.⁵⁵

Poseban naglasak u odgoju za molitvu pridaje se tomu da djeca ne bi trebala biti ovisna o roditeljskom mišljenju smiju li nešto ili ne nego bi s vremenom sama trebala razvijati svoj vlastiti unutarnji moralni kompas koji će ih usmjeravati u pravomu smjeru, ali ne iz straha nego iz ljubavi. Čeznja za dobrom mora dolaziti iz njihova vlastita srca. Ovo se naziva »slobodom unutar granica«. Time dajemo djeci okvir u kojemu će ona naučiti kako donositi ispravne odluke. Možemo im ponuditi mogućnosti koje su slobodna birati, kao npr. koje vrijeme odabrati za molitvu, umjesto da mi za njih radimo plan, ili koju vrstu molitve moliti, umjesto da roditelji tvrdoglavo inzistiraju na određenoj pobožnosti. Roditeljima treba biti važno da njihova djeca mole, a način i vrijeme prepuštaju se djetetu.⁵⁶ Na važnost obiteljske molitve upozorava S. Fridl riječima da je molitva obiteljska ukoliko se u krugu obitelji čita Božja riječ i traži njezina izvornost i značenje, prati stvarnost koja se živi u obitelji te ukoliko se isprepliće s obiteljskim odnosima i prenosi ih u dijalog s Bogom koji ujedinjuje roditelje i djecu kao braću pred jednim Ocem, pokazujući tako da ne postoji vjera za odrasle i vjera za djecu. Obiteljska je sredina najpogodnije mjesto u kojem se može i treba doživjeti da nam je Bog otac, a mi njegova djeca.⁵⁷

Što se tiče sadržaja, primarno se navodi da molitva sadržajem i dužinom mora biti prilagođena djeci te da „osnovni sadržaj obiteljske molitve jest sam život obitelji, koji se u svojim različitim zgodama tumači kao poziv što od Boga dolazi, a ostvaruje kao sinovski odgovor tome pozivu: radost i muke, nade i žalosti, rađanje i obljetnice, godišnjice vjenčanja roditelja, odlasci i povratci, važne i presudne odluke, smrt dragih itd., sve su to znakovi dobrohotne Božje prisutnosti u povijesti obitelji.“⁵⁸ Nadalje treba kazati da je kršćanski brak otvoren životu i prokreaciji, a kao njegovo najveće bogatstvo ističu se djeca koju roditelji moraju odgajati u kršćanskom i moralnom duhu kako bi ih što bolje pripremili za svijet kao svjedoke Božje ljubavi. Dakle ne postoji bolji način za pripremu djece za život od roditeljske ljubavi, usađivanja moralnih vrijednosti, poštivanja čovjeka i okoline u kojoj žive, a sve to na temelju i uz pomoć moli-

55 Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, br. 26.

56 Usp. Holly PIERLOT, *Tajna uspješnoga majčinstva*, Split, 2011., 139-140.

57 Stjepan FRIDL, *Obiteljska molitva – uvođenje u osobnu molitvu*, 488.

58 HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj*, br. 26.

tve. Drugim riječima, obitelj je prva škola molitve.⁵⁹ Od kršćanskih se roditelja očekuje uvođenje djece u tajne blagodati same molitve. To je najvažnija stvar koju roditelji mogu učiniti za svoju djecu. Ovaj naoko lagan, ali i istovremeno težak zadatak ovisi i o djetetu. Učenjem djeteta o tome kako moliti pruža mu se mogućnost snažne povezanosti s Bogom te mu se pomaže u postizanju konačnog cilja, a to je dolazak k Bogu. Znak križa predstavlja naše otkupljenje te je ujedno i dio naših života od rođenja do smrti. Od izrazite je važnosti učenje djeteta kako ispravno činiti sveti znak križa. U tom duhu iskustvo pokazuje kako je najvažnije aktivno sudjelovanje roditelja u molitvi, i to pred djecom i s djecom. Na taj će način djeca, gledajući i oponašajući roditelje, i sama najbolje usvojiti znak križa, kao i druge molitve prilagođene njihovoj dobi. Činjenica je kako obitelj koja moli zajedno i ostaje zajedno, a upravo je to i jedan od glavnih razloga zašto bi molitva u svakoj obitelji trebala postati dobrom navikom.⁶⁰

3.3. *Kako i kada započeti s obiteljskom molitvom*

Nedvojbeno je da je za zdrav i sretan život obitelji, u kojoj se ljubav daruje i prima, nužna molitva iz koje upravo proizlazi sama Božja ljubav. Prema papi Benediktu XVI., na zajedničku molitvu poziva se još u vrijeme zaruka koje obilježava vrijeme sazrijevanja u ljubavi, brizi i pažnji prema drugome. Tako zaručnici u zajedničkoj molitvi traže od Gospodina da čuva i uveća njihovu ljubav, da je čuva od sebičnosti te da radi očuvanja obiteljske stabilnosti često treba ići protiv struje što zahtijeva strpljivost, napor, žrtvu i međusobno razumijevanje. Poziv da se slijedi Isusa i bira dobro, a izbjegava zlo bit je kršćanskog odgojnog procesa u ljubavi koji ne može uspjeti bez molitve.⁶¹ Postavlja se pitanje od koje je dobi dijete sposobno moliti te u kojoj dobi dijete uspostavlja odnose s onima koji ga vole. Kada bi molitva bila tehničko pitanje, mogla bi se odrediti minimalna dob, npr. kad dijete počne govoriti ili kad počne ići na vjeronauk, ali rekli smo da je molitva odnos ljubavi, stoga kako roditelji ne čekaju da dijete počne govoriti kako bi mu iskazali ljubav, tako ni Bog ne čeka. Budući da dijete Boga ne može vidjeti, kako ono može biti svjesno njegove prisutnosti? Promatrajući i slušajući roditelje kako mole dijete će shvatiti da se roditelj obraća nekome tko je tu. To je prvi i najvažniji pristup molitvi i to se događa puno prije nego što dijete počne govoriti ili uopće nauči kako se prekrižiti.⁶²

59 Jadranka GARMAZ – Antun VOLENIK, Pastoralni i odgojno-katehetski naglasci sedmog i osmog poglavlja posinodalne pobudnice „Amoris laetitia“, *Obnovljeni život*, 72 (2017.) 1, 93-108, ovdje 95.

60 Usp. Davida KRAGIĆ, *Molitva u obitelji*, Rijeka, 2015., 5-8, [http://www.zvezdica-mira.hr/upload/Molitva %20u%20obitelji%20\(1\).pdf](http://www.zvezdica-mira.hr/upload/Molitva%20u%20obitelji%20(1).pdf) (16. IV. 2020.).

61 Usp. BENEDIKT XVI., *Misli o obitelji*, Split, 2011., 35 i 64.

62 Usp. Christine PONSARD, *Vjera u obitelji*, Split, 2016., 102.

Ukoliko dijete doživi da se roditelji mole, to za njega predstavlja iznenađujuće iskustvo da i oni trebaju pomoć drugoga te se stoga u molitvi obraćaju Bogu. To molitveno iskustvo roditelja, premda ga dostatno ne razumije, dijete spontano upija i na sebi svojstven način kreira takav vjernički stav upućenosti na Boga u kojemu naslućujemo prva iskustva djetetove vlastite molitve. Taj se proces u djetetu događa tako da prije nego što razumije ijednu riječ molitve, shvaća da je ona upravljena nekom nepoznatom. Nadalje na djetetovo otkrivanje molitve prethodno su utjecali roditelji svojim odgovornim molitvenim ponašanjem, tako da će dijete iz razgovora roditelja s nekim *Drugim* spoznati kako su roditelji spokojni, utješeni, sretni i mirni. Tek kasnije u vjerskom odgoju dijete dolazi do spoznaje da netko *Drugi* predstavlja Boga, Oca našega Gospodina Isusa Krista. Vjerskim odgojem dijete postupno počinje shvaćati riječi molitve te mu time i riječi roditelja upućene Bogu postaju sve jasnije. Kako bi dijete što bolje upilo i razumjelo molitvene sadržaje, roditelji ih trebaju koristiti sve češće u svakodnevnoj komunikaciji s Bogom kao npr. u molitvama prije i poslije jela te općepoznatu molitvu *Andele čuvaru*, koju će s djetetom moliti prije spavanja. Na taj način, svakodnevnim korištenjem molitvenih izričaja dijete će prihvatiti vjeru svojih roditelja te će početi i samo težiti pravoj uspostavi odnosa s Bogom.⁶³

Zaključak

Odgoj djece promatran s općenitog motrišta vrlo je kompleksna tema sama po sebi. Ako tome nadodamo moralni i vjerski kršćanski odgoj te molitvu kao njihovu trajnu sastavnicu, odgojna problematika postaje još kompleksnija. Djeca su od rođenja na nekoj razini svjesna onoga što ih okružuje i što se događa u njihovu okruženju: osjećaju i *prikupljaju* razne frekvencije kako svojih roditelja tako i okoline, što na njima ostavlja neki *trag*, dojam koji se kasnije može manifestirati na razne načine različitim oblicima ponašanja.

Moralni odgoj, koji je u ovom radu povezan s religioznom odnosno duhovnom dimenzijom te shodno tome i s molitvom, predstavlja središte odgoja djece. Duhovni je odgoj izrazito bitan jer ako roditelji posvećuju pažnju samo onom vanjskom, fizičkom razvoju djeteta, time zanemaruju isto toliko bitan, možda i bitniji segment, a to je upravo djetetov duh i njegova religiozna dimenzija. Sustavan vjerski odgoj dijete dobiva temeljem *Programa katoličkoga vjerskog odgoja djece rane i predškolske dobi* čiji je cilj u skladu s ciljevima cjelovitog odgoja djeteta, a sastoji se u njegovanju i razvijanju religiozne di-

63 Usp. Marielene LEIST, *Prva iskustva o Bogu*, Đakovo, 2005., 10-12.

menzije osposobljavajući ga, primjereno njegovoj dobi, za otkrivanje, prihvaćanje i življenje autentičnih vrednota evanđelja u odnosu na sebe, drugoga te na poseban način Boga.

Molitva u kršćanskom vjerskom odgoju i obrazovanju zauzima središnje mjesto. Ona je onaj najintimniji čovjekov odnos, razgovor s Bogom, koji je od uvijek u čovjekovoj nutрини. Budući da djeca od rođenja pa sve dok ne postanu samostalna uče promatranjem i oponašanjem svojih roditelja i okoline, od njih se očekuje da prakticiraju kako osobnu tako i obiteljsku molitvu od najranije djetetove dobi. Kao uzori i učitelji svojoj bi djeci trebali pokazati i usmjeriti ih na pravi put, put vjere i molitve, ostavljajući im pritom onu bitnu slobodu izbora kojom djeca sama odabiru vrijeme i mjesto za molitvu.

S obzirom na to da su suvremene obitelji uglavnom ostale usredotočene same na sebe, izostala je odgojno-obrazovna i svaka druga pomoć bližih srodnika. Dolazi se do zaključka da bi kršćanski roditelji vrijeme koje imaju na raspolaganju trebali što bolje rasporediti tako da se potpuno usredotoče na svoju djecu, da se prepuste druženju s njima u opuštenu razgovoru, molitvi, igri i sl., što će, bez daljnega, pomoći da se dijete osjeti voljenim i prihvaćenim. U takvom odnosu roditelja prema djeci prepoznajemo jedan od načina vjerskog odgoja i obrazovanja djece predškolske dobi.

PRAYER AND MORAL EDUCATION OF EARLY AND PRESCHOOL AGE CHILDREN IN CHRISTIAN FAMILY

Summary

Family, Church and society are the three most important social instances. They are interconnected and directed at each other. The Church needs family, just as the family needs the Church, and both have their own special role and mission in contemporary society. Therefore, the first part of this paper is focused on the importance of the Christian family in the Church and contemporary society. It explains the beginnings, further course and specifics of religious education of children of early and preschool age, as well as the contribution of the parish community in promoting family values according to the teaching of the Church. Starting from the interpretation of the key concept of moral education, the second part theoretically explains its significance through moral behavior and reasoning and the moral development of a preschool child with accompanying moral difficulties. The third part discusses the connection between Christian prayer and moral education with the correlated influence on the overall religious education of a preschool child with a special imperative for the Christian family.

Keywords: Church, Family, Prayer, Parish Community, Moral Education, Moral Behavior and Reasoning, Religious Education, Moral Difficulties.